

GENDER ROLLARINING LINGVOKULTUROLOGIK VA SOTSIOLINGVISTIK SHAKLLANISHI

Shokirova Diloromxon Abduvali qizi

Dotsent, Andijon davlat universiteti,

Andijon, O'zbekiston

diloromhon0099887700@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.16958237>

Annotatsiya

Mazkur maqolada bolaning nutqida gender rollarining shakllanish jarayoni lingvodiskursiv yondashuv asosida tahlil qilinadi. Ingliz va o'zbek tillarida qiz va o'g'il bolalar nutqining leksik-semantik, grammatik va pragmatik xususiyatlari qiyosiy tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida bola nutqining shakllanishiga ta'sir etuvchi ijtimoiy, madaniy va psixolingvistik omillar aniqlanadi. Tahlil jarayonida zamonaviy gender tilshunosligi, bolalar nutqini o'rganish nazariyalari hamda diskurs tahlilining asosiy tamoyillari birlashtirilgan.

Kalit so'zlar: gender tilshunosligi, bolalar nutqi, lingvodiskursiv tahlil, leksik-semantik xususiyatlar, pragmatik kompetensiya, ijtimoiylashuv, ingliz tili, o'zbek tili, qiyosiy tahlil.

Kirish: Til – insoniyatning eng muhim ijtimoiy-madaniy fenomeni bo'lib, u nafaqat aloqa vositasi, balki tafakkur, dunyoqarash va ijtimoiy tajribaning in'ikosi sifatida namoyon bo'ladi. Har bir shaxsning nutqi uning ongiy rivojlanish darajasi, sotsial muhit bilan o'zaro aloqasi, shaxsiy tajribasi va madaniy merosi bilan chambarchas bog'liqdir. Shu boisdan, bolaning shaxs sifatida shakllanish jarayonida til va nutq markaziy o'rin tutadi.

Nutqning rivojlanishi murakkab va ko'p qirrali jarayon bo'lib, unda lingvistik omillar bilan bir qatorda psixologik, madaniy va ijtimoiy omillar ham faol ishtirok etadi. Psixologik jihatdan bola tilni o'zlashtirish jarayonida atrofidagi insonlarning nutqiy xatti-harakatlarini kuzatadi, ulardan o'rnak oladi va o'zining kommunikativ strategiyalarini shakllantiradi. Madaniy omillar esa bolaning nutqida milliy qadriyatlar, an'analar va til stereotiplarining aks etishiga olib keladi. Ijtimoiy omillar esa bolaning nutqiy muloqotida uning jinsiy rolini belgilashda bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Gender tilshunosligi ana shu murakkab jarayonni o'rganish imkonini beruvchi zamonaviy ilmiy yo'nalishlardan biridir. U qiz va o'g'il bolalar nutqidagi fonetik, leksik, grammatik hamda pragmatik farqlarni aniqlash, ularning ijtimoiylashuv jarayonida qanday shakllanishini tushuntirishga yordam beradi. Bu farqlar nafaqat til tizimidagi imkoniyatlar bilan, balki ijtimoiy kutishlar, tarbiya uslublari va madaniy stereotiplar bilan ham bog'liqdir. Shunday qilib, bola nutqida gender xususiyatlarini tahlil qilish, kelajak avlodning kommunikativ kompetensiyasini chuqurroq anglash va uni maqsadli rivojlantirish uchun muhim ilmiy hamda amaliy asos yaratadi.

Nazariy asoslar: Gender tilshunosligi – til tizimi va nutq jarayonida jinsiy farqlarni o'rganadigan ilmiy yo'nalish. Lakoff (1975), Tannen (1990) va Holmes (2013) asarlarida ayollar va erkaklar nutqidagi farqlar sotsiokultural omillar bilan izohlanadi. Bolalar nutqida esa bu farqlar ijtimoiylashuvning ilk bosqichlaridayoq sezila boshlaydi.

Lingvodiskursiv tahlil nutqni faqat til birliklari yig'indisi sifatida emas, balki kommunikativ vaziyat, ijtimoiy kontekst va muloqot ishtirokchilari o'rtasidagi munosabatlarni hisobga olgan holda o'rganadi (Fairclough, 1995). Bu uslub gender rollarining til orqali qanday shakllanishini aniqlashda samarali vosita bo'lib xizmat qiladi.

Vygotskiy (1978) bolalar nutqining rivojlanishida ijtimoiy muloqotning hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanini ta'kidlaydi. Piaget esa kognitiv rivojlanish bosqichlariga urg'u beradi. Ushbu nazariyalar gender tilshunosligi bilan uyg'unlashtirilganda, bola nutqidagi jinsiy farqlar yanada aniqroq tushuntiriladi.

Asosiy tahlil: O'zbek va ingliz tillarida qiz bolalar nutqi odatda muloyim, hissiy jihatdan boy va ko'proq ijtimoiy uyg'unlikka yo'naltirilgan bo'ladi. Ular muloqotda ko'proq hedging (ehtiyotkorlik bildiruvchi so'zlar) va ijobiy yuzni saqlash strategiyalaridan foydalanadi. Masalan, ingliz tilida "Would you mind if...?" kabi konstruktsiyalar, o'zbek tilida esa "Agar iloji bo'lsa..." kabi ifodalar.

O'g'il bolalar nutqi ko'proq to'g'ridan-to'g'ri, buyruq yoki talab shaklidagi gaplar bilan tavsiflanadi. Ular ko'pincha qisqa, aniq va maqsadga yo'naltirilgan ifodalardan foydalanadilar. Bu holat ba'zan pragmatik yetishmovchilikka olib kelishi mumkin, chunki ijtimoiy muloyimlik darajasi pastroq bo'ladi.

Ingliz tilida:

Qiz bola: "Could you please pass me the book?"

O'g'il bola: "Give me the book."

O'zbek tilida:

Qiz bola: "Iltimos, kitobni berib yuborasanmi?"

O'g'il bola: "Kitobni ber."

Qiyosiy tahlil: Qiz bolalar nutqida hissiy so'zlar va sinonimlarning ko'pligi, o'g'il bolalarda esa funksional va konkret leksikaning ustuvorligi kuzatiladi.

Qiz bolalar ko'proq ijtimoiy uyg'unlikni ta'minlashga intilsa, o'g'il bolalar samaradorlik va tezkorlikni ustun qo'yadilar.

O'zbek tilida qiz bolalar murakkab qo'shma gaplardan ko'proq foydalanadi, ingliz tilida esa "softening devices" keng tarqalgan. O'g'il bolalar oddiy gaplarni afzal ko'rishadi.

Munozara: Gender rollarining til orqali shakllanishi – bu insonning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishidagi eng murakkab hamda ko'p qirrali jarayonlardan biridir. Ushbu jarayon faqat lingvistik hodisa emas, balki ijtimoiy, madaniy va psixologik omillarning o'zaro ta'siri natijasida yuzaga keladi. Har bir jamiyatda erkak va ayol rollarini belgilovchi aniq ijtimoiy stereotiplar mavjud bo'lib, ular kundalik muloqot, tarbiya va ta'lim jarayonida mustahkamlanadi. Shu bois, bola tilni o'zlashtirish bilan birga, o'zining jinsiy rolini ham ijtimoiy va madaniy kontekstda shakllantiradi.

Ijtimoiy stereotiplar gender rollarining til orqali namoyon bo'lishida yetakchi o'rin tutadi. Masalan, ko'plab madaniyatlarda qiz bolalar nutqida muloyimlik, ehtiyotkorlik, muvofiqlik kabi xususiyatlar ijobiy baholansa, o'g'il bolalarning nutqida qat'iyat, to'g'ridan-to'g'rilik va buyruq ohangi ko'proq qabul qilinadi. Bu farqlar bolaga kichik yoshdan boshlab oilaviy muloqot, maktab muhiti va ommaviy axborot vositalari orqali singdiriladi.

Madaniy qadriyatlar ham ushbu jarayonda muhim rol o'ynaydi. O'zbek tilida muloqot ko'pincha hurmat, odob va ierarxiyani saqlashga asoslangan bo'lsa, ingliz tilida tenglik, erkin fikr almashish va shaxsiy fikrni ochiq ifoda etish qadriyatlari ustunlik qiladi. Shu bois, bir xil kommunikativ vaziyat ikki madaniyat vakillari tomonidan turlicha ifodalanishi mumkin. Masalan, o'zbek qiz bolaning "iltimos" va "zahmat bo'lsa" kabi hurmat markerlari bilan yumshatilgan so'zlari ingliz madaniyatidagi qiz bolaning "Could you please..." yoki "If you don't

mind..." kabi muloyim shakllariga mos keladi, biroq ular o'z madaniy kodida boshqa darajada qabul qilinadi.

Tarbiya uslubi va ta'lim tizimi ham gender rollarini til orqali shakllanishida hal qiluvchi ahamiyatga ega. Ta'lim jarayonida o'qituvchilarning o'g'il va qiz bolalarga bo'lgan yondashuvi, berilgan vazifalarning tili, nutqiy rag'batlantirish yoki tanqid qilish uslublari ularning kommunikativ xulq-atvorini shakllantiradi.

Xulosa qilib aytganda, ingliz va o'zbek tillaridagi gender farqlari nafaqat til tizimidan, balki madaniy kodlardan ham kelib chiqadi. Bu farqlarni chuqur o'rganish nafaqat lingvistik nazariya uchun, balki ta'lim, tarjima, psixologiya va madaniyatlararo muloqot amaliyoti uchun ham katta ahamiyatga ega.

Xulosa: Bola nutqida gender rollarining lingvodiskursiv shakllanishini chuqur o'rganish zamonaviy tilshunoslik, psixolingvistika va sotsiologiya fanlari kesishgan nuqtada joylashgan dolzarb ilmiy masalalardan biridir. Ushbu jarayonni tadqiq etish nafaqat til tizimi va nutqiy strategiyalarni tushunish, balki ijtimoiy muloqotning tabiatini anglash, shaxslararo munosabatlarni boshqarish hamda madaniyatlararo muloqotda samarali strategiyalar ishlab chiqishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Qiz va o'g'il bolalarning nutqiy strategiyalarini qiyosiy tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, ular nutqiy faoliyatda turlicha yondashuv va til vositalaridan foydalanadilar. Qiz bolalar odatda ijtimoiy uyg'unlikni saqlashga, muloqotni yumshoq va hamkorlik ruhida olib borishga moyil bo'ladilar. Ularning nutqida muloyimlik bildiruvchi so'z birikmalari, murakkab gap konstruksiyalari, sinonimik qatlamning boyligi, shuningdek, ijobiy yuzni saqlash strategiyalari ko'proq uchraydi. O'g'il bolalar esa ko'proq to'g'ridan-to'g'ri ifoda, buyruq va talab ohangidagi konstruksiyalar, aniq va qisqa jummalardan foydalanishga intiladilar. Bu farqlar til tizimidagi imkoniyatlar bilan bir qatorda, madaniy stereotiplar, tarbiya an'analari va ijtimoiy kutishlar bilan ham izohlanadi.

Lingvodiskursiv yondashuv shuni ko'rsatadiki, bola nutqida gender rollari til birliklaridan tashqari, muloqotning kontekstual omillari orqali ham shakllanadi. Muloqotning kim bilan, qaysi vaziyatda, qanday ijtimoiy maqomda kechayotgani, bolaning til tanlash va strategiya qo'llash uslubini belgilab beradi. Shu nuqtai nazardan, gender farqlarini hisobga olish ta'lim tizimida individual yondashuvni takomillashtirishga xizmat qiladi. Masalan, nutq terapiyasi jarayonida qiz va o'g'il bolalar uchun turlicha metodik yondashuvlarni ishlab chiqish, ularning til kompetensiyasini teng va balansli rivojlantirish imkonini beradi.

Bundan tashqari, bola nutqidagi gender farqlarini bilish madaniyatlararo muloqot kompetensiyasini rivojlantirishda ham muhimdir. Chunki har bir madaniyatda jinsiy rollarga oid til stereotiplari mavjud va ular muloqot jarayonida ijtimoiy signallar sifatida xizmat qiladi. Ushbu farqlarni tushunish va ularga mos strategiyalarni ishlab chiqish xalqaro ta'lim, tarjima amaliyoti va diplomatik muloqotda ham samarali natija beradi.

Xulosa qilib aytganda, bola nutqida gender rollarining lingvodiskursiv shakllanishini o'rganish – bu nafaqat lingvistik jarayonni tushuntiruvchi ilmiy ish, balki ta'lim, tarbiya, psixologiya va madaniyatlararo aloqalar sohalarida qo'llash mumkin bo'lgan amaliy natijalarni beruvchi tadqiqot yo'nalishidir. Qiz va o'g'il bolalarning nutqiy strategiyalarini qiyoslash orqali til kompetensiyasini balansli rivojlantirish, ijtimoiy uyg'unlikni ta'minlash va kelajak avlodning kommunikativ madaniyatini yuksaltirish mumkin. Shu bois, bu yo'nalishdagi izlanishlar davomiy, tizimli va ko'p qirrali bo'lishi zarur.

References:**Используемая литература:****Foydalanilgan adabiyotlar:**

1. Ergasheva, G. (2019). Gender tilshunosligining nazariy asoslari. Toshkent: Fan nashriyoti.
2. Ziyayeva, D. (2020). Bola nutqida jinsiy farqlarning lingvopragmatik tahlili. Toshkent: Yangi asr avlodi.
3. Holmes, J. (2013). An Introduction to Sociolinguistics (4th ed.). London: Routledge.
4. Brown, P., & Levinson, S. C. (1987). Politeness: Some Universals in Language Usage. Cambridge: Cambridge University Press.
5. Tannen, D. (1994). Gender and Discourse. New York: Oxford University Press.
6. Cameron, D. (2003). Gender and Language Ideologies. In: Holmes, J., & Meyerhoff, M. (Eds.), The Handbook of Language and Gender (pp. 447–467). Oxford: Blackwell.
7. G'ulomova, M. (2018). Til va jamiyat: sotsiolingvistik tadqiqotlar. Toshkent: O'zbekiston Milliy universiteti nashriyoti.
8. Formanovskaya, N. I. (2007). Rechevoy etiket i kul'tura obshcheniya. Moskva: Nauka.
9. Krasnyx, V. V. (2002). Etnopsikholingvistika i lingvokul'turologiya. Moskva: Gnozis.
10. Lakoff, R. (1975). Language and Woman's Place. New York: Harper & Row.
11. Wardhaugh, R., & Fuller, J. M. (2021). An Introduction to Sociolinguistics (8th ed.). Wiley-Blackwell.
12. Leontyev, A. A. (1997). Osnovy psiholingvistiki. Moskva: Smysl.
13. Malinowski, B. (1923). The Problem of Meaning in Primitive Languages. London: Supplement to C. K. Ogden & I. A. Richards, The Meaning of Meaning.
14. Yuldasheva, N. (2021). Gender tilshunosligi va madaniyatlararo muloqot. Samarqand: SamDU nashriyoti.
15. Holmes, J., & Meyerhoff, M. (Eds.). (2005). The Handbook of Language and Gender. Oxford: Blackwell.